

Ось так, після кількасотлітнього мороку бездержавності, постала вільна козацька Україна. Саме про таку незалежну Батьківщину і мріяли повстанці, відчайдушно рубаючись з ворогами у буремні 1637-1638 рр.

Посилання

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссией. – СПб., 1861. – Т. 3.
2. Баранович А.И. Украина накануне освободительной войны середины XVII ст. – М., 1959.
3. Величко С. Літопис. – К., 1991. – Т. 1.
4. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3-х томах. – М., 1953. – Т. 1.
5. Голобуцкий В.А. Запорожское казачество. – К., 1957.
6. Діброва Г.В., Панченко В.В. Іллінський ярмарок. – Ромни, 1993.
7. Іванцов П. Повстання українського народу проти шляхетської Польщі 1635-1638 рр. – К., 2002.
8. Іващенко О.В. Історія наших гербів // Тандем-прес. – 2007. – 1 серпня.
9. Іващенко О.В. Козацькому роду нема переводу // Тандем-прес. – 1999. – 4 листопада.
10. Іващенко О.В. Роменщина у визвольній війні 1648-1657 рр. // Тандем-прес. – 1998. – 17 грудня.
11. Історія УРСР. – К., 1979. – Т. I. – Книга 2.
12. Історія УРСР. Науково-популярний нарис. – К. 1967.
13. Коцур П.М. Дерево мого роду. – Переяслав-Хмельницький, 2005.
14. Краю наш Роменський. Краєзнавчий нарис. Упорядники: Г.В.Діброва, О.В.Іващенко, В.В.Панченко. – Суми. 2002.
15. Курилов И.А. Историко-статистическое описание Роменского Свято-Духовского собора. – Ромны. 1887.
16. Курилов И.А. Роменская старина. – Ромны., 1898.
17. Ляскоронский В.Г. Гильиом Левассер де Боплан и его историко-географические труды, относительно Южной России. – К., 1901. Часть: Карты. – Карта Киевского воеводства.
18. Николайчик Ф.Д. Ильинская ярмарка в Ромнах. – Полтава, 1907.
19. Падалка Л.В. Древние земляные сооружения в пределах Полтавской губернии // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава, 1905. – Выпуск 1.
20. Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории. – Полтава, 1914.
21. Панченко В.В., Іващенко О.В. Роменщина – батьківщина Петра Калнишевського. – Суми, 2003.
22. Реестра всего войска Запорожского после Зборовского договора 1649 года. Под редакцией О.М.Бодянского. – М., 1875.
23. Русский государственный архив древних актов. – Ф. Разрядный приказ. – Белгородский стол. – Стб. 20.
24. Сахно Ф. Історія Смілого. – К., 2004.
25. Селянський рух на Україні 1569-1647 рр. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993.
26. Щербак В.О. Антифеодальні рухи на Україні напередодні визвольної війни 1648-1654 рр. – К., 1989.

УЧАСТЬ ГЛУХІВЧАН У ПОДІЯХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ (1648-1657) І РУЇНИ (1657-1681)

Набуття сили буржуазними товарними відносинами в українських землях, невдоволення вільних виробників (козаків, міщан), селян і нижчого духовенства польським гнітом зумовили в 1648 р. початок антипольського повстання. Воно стало складовою частиною процесу соціальної і визвольної боротьби, що охопила цілий ряд європейських країн у середині XVII ст., особливо проти іспанського володарювання [1]. Найближче боротьба українців стояла до потреб Нідерландської буржуазної революції 1566-1609 років.

Повстання очолив відважний, досвідчений, енергійний воїн і політик гетьман Богдан (Зиновій) Хмельницький (1648-1657 рр.). Крім досконалого володіння козацьким військовим мистецтвом, він добре знав польське і французьке. З останнім Б.Хмельницький ознайомився, знаходячись у Франції у 1645 р., коли близько 2500 козаків поступили на службу до французької армії [2].

У перший рік визвольної боротьби гетьман очолив військову, адміністративну і судову владу. В Україні встановлюється заснований на традиціях Запорізької Січі козацький демократичний устрій, який не мав аналогів в інших державах світу [3]. Полки, сотні і курені, які раніш були суто військовими одиницями, набули змісту і функцій державного управління. Їх продовжували очолювати полковники, сотники і курінні отамани. За Б.Хмельницького на території Правобережної і Лівобережної України було сформовано 17 полків, у тому числі Бихівський або Білоруський. Глухів скинув владу польської шляхти, одержав статус сотенного міста і увійшов до складу Ніжинського полку. Глухівським сотником у червні 1648 р. став Юрій Годун [4]. Канцелярія Глухівської сотні складалась із сотника, городского отамана, сотенного писаря і сотенного осавула. Сотня займала обидва береги річки Есмані, територію у верхів'ях річок Шостки, Свеси, Івоті, невелику частину правого берега річки Сейму та правий берег річки Клевень. Села сотні межували з значною частиною російських земель.

Встановлення козацького правління призвело до заміни литовського статутного суду на сотенний, який у більшій мірі об'єднував військово-адміністративні і судові функції. Через відсутність достатньої кількості юристів у середовищі шляхти власні українські закони не були складені [5], і судді користувались попередніми литовськими законами.

Сотенний суд функціонував разом з міським судом Магдебурзького міського і Саксонського провінційного права. В селах виникли сільські суди, за винятком монастирського судівництва. Відсутність євреїв на Чернігівщині стала причиною того, що населення краю не було втягнуто в масову криваву різанину і винищення десятків тисяч євреїв, як це сталося на Київщині, Поділлі та в інших місцях Правобережної України.

Вперше в історії української суспільно-політичної думки на початку 1649 р. Б.Хмельницький сформулював основні принципи національної державницької ідеї. Ним повністю була відкинута концепція ягеллонського легітимізму, яка зводилась до визначення можливості й доцільності подальшого існування українських земель у складі Речі Посполитої як окремої одиниці. Права українського народу зводились до створення власної держави в етнічних межах проживання, її незалежності від польської корони, соборності українських земель, легітимності (спадкоємництва) української держави з княжою Руссю-Україною [6].

Важливого значення набувають соціально-економічні перетворення. Вони зводились до створення козацької земельної власності фермерського типу [7] і її домінуванням над власністю шляхти, яка підтримала Б.Хмельницького. Намічалось уведення власної грошової одиниці. Монети з одного боку повинні були мати зображення Б.Хмельницького, з другого – меча. Наступні події не дали змоги реалізувати цей задум.

З 1649 р. успішне повстання переростає в буржуазну революцію і набуває характеру національно-визвольної війни [8]. Жителі міста Глухова взяли діяльну участь у загальнонародній боротьбі за відродження державності України. За Зборівською мирною угодою 1649 р., яка стала першим юридичним актом визнання української автономії, козацький устрій залишився лише на території Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств. На цій же території залишився й старий шляхетський режим, з тією різницею, що всі посади до воєвод включно заміщувалися православною шляхтою та магнатами [9]. Фактично ж вища влада належала українському народу. Це підтверджується і листом глухівського сотника до севського російського воєводи Т.Щербатова. У ньому він дорікав воєводі, чому пишучи до нас, у нашу землю, «все ж не до нас пишеш, до старост, та до підстарост, котрі уже третій рік як за Віслу повтікали ..., живіть з нами по дружньому і знайте як писати» [10].

Після поразки українського війська під Берестечком і укладання Білоцерківського мирного договору, тимчасове відновлення в 1651 р. польсько-шляхетської влади в Чернігівському воєводстві викликало вибух незадоволення вольнолюбивих глухівських козаків. На початку 1652 р. їх загін

на чолі з сотником Сахном разом з керівником лівобережних повстанців Чорним Лихом, розбивши військовий загін і заслони поляків, перейшов на територію Севського повіту, що належав російській державі [11].

Битва під Батогом в кінці травня 1652 р. закінчилась повною перемогою козацького війська. Протягом червня по всій території відновилася дія козацьких органів влади і українська держава виборола фактичну незалежність. Це дало змогу восени 1652 р. почати карбування власної української монети [12].

Після рішення Переяславської ради про укладання військового союзу України і Росії під протекцією російського царя – для боротьби проти Польщі і Криму – російські дипломати наполягли на тому, щоб усі нові піддані присягли на вірність царю. В січні 1654 р. глухівського сотника було приведено до віри в Ніжині, а на центральній площі Глухова привели до віри 1 осавула, 1 хорунжого, 2 писарів, 36 козачих отаманів, 1 бурмістра, 4 земських старост, 548 козаків і 236 чоловік міщан (всього 830 чоловік) [13]. Загальна кількість населення міста нараховувала близько 500 чоловік. Жінки, діти, слуги і залежне населення, яке не мало земель, ділянок, дворів, до присяги не приводились і в розписах не було задіяне.

У березні 1654 р. у Москві російський цар Олексій Михайлович (1645-1676) Березневими статтями (першим договором, який юридично оформив українсько-російські відносини) та привілеями Війську Запорізькому і українській шляхті підтвердив права міст на самоврядування з умовою збирання грошових і хлібних податків у государеву казну. Це в певній мірі задовольнило українське міщанство, в тому числі і глухівське. Березневими статтями визначався реєстр козацького війська в 60 тисяч чоловік.

Після смерті Б.Хмельницького вища старшина в державі не змогла реалізувати концепцію його державотворення. Вона почала орієнтуватися на державно-політичні союзи або протекторати з боку інших держав. Звичайно, що в таких випадках вона полишала позиції відстоювання незалежної держави і переходила на позиції автономізму. Україна вступила в смугу громадянської війни, яка одержала характеристичну назву Руїни (1657-1681 рр.). Автор статті вважає, що її закінчення краще датувати часом страти «князя малоросійської України» Юрія Хмельницького у 1681 р. Цю війну в значній мірі спричинило посилення процесу соціальної диференціації, нового збільшення повинностей селянства і загострення соціальних суперечностей в містах. Царський уряд уміло направляв їх розв'язання проти нового українського гетьмана Івана Виговського (1657-1659 рр.), який не задовольняв його.

У травні 1658 р. почалось повстання частини козаків і міщан міста [14]. Вони підтримали очолюваний кошовим отаманом Запорізької Січі Я.Барабашем, полтавським полковником М.Пушкарем і схвалений царським урядом виступ запорожців, селян, робітних людей і козацької бідноти Полтави, Гадяча і Лубен проти гетьмана І.Виговського. Під керівництвом сотника Полтавського полку М.Зеленського повсталі напали на місто, бажаючи розправитись з глухівським сотником, війтом і іншими «начальними людьми» [15]. Серед повстанців були і загони дейнеків (озброєні киями ватаги з люмпенізованого прошарку українського селянства). Про ці події у своїй відписці (звітному листі) російський воевода В.Б.Шереметьєв повідомляв російського царя: «... Пушкарівського полку сотник Зеленський да дяк, а з ними і була зібрана гультайства з вінокурень із буд півтори тисячі чоловік, і приходили де вони під Глухів для грабунку ... А як де під місто злодії приходили ... говорили де вони, що ніби у них є твій великого государя указ, щоб їх побити і пограбувати, і казали де їм її злодії бумагу не писану, зав'язав у лубок, і вони де додивившись у них той воровської бумаги, за те їх побіли» [16]. Втративши в кровопролитному бою кілька сотень чоловік убитими і пораненими, козаки, селяни і дейнеки потерпіли поразку. Ватажків пушкарівців глухівськими козаками і міщанами було взято у полон і розстріляно [17].

Після вступу у серпні 1658 р. російського війська на територію України, гетьман І.Виговський розпочав підготовку до походу в прикордонні райони Московської держави. У ці дії були включені і глухівські козаки. В кінці серпня вони здійснили ряд нападів на села Шелигино, Стариково, Козино, Крупець, Поповкино, Хотивиж. На допиті у рильського воеводи Ф.Хитрово взятий у полон глухівський козак розповів, що вони здійснювались з метою захоплення худоби і коней на стацію (місце постою Ніжинського полку, який готувався до походу в Росію).

Заключення Гадяцького трактату у вересні 1658 р. про унію України з Польщею і Литвою та створення на договірній основі федерації трьох самостійних республік знову поділило жителів міста на два табори. Від козаків і міщан Глухова, Батурина, Ніжина і інших міст були послані князеві Трубецькому, який очолював російські війська, запрошення вступити в Україну з ратними людьми [18]. Брат глухівського сотника Семен Чорний і Олексій Заруцький були відправлені до російського воеводи Ф.Ф.Куракіна. Поки велись переговори, в місті взяла верх сили, які стали на бік І.Виговського [19]. Уведений до міста невеликий російський загін полковника Лопухіна було роззброєно. Тридцять чотири стрільці і драгуни з цього загону були

закопані в ями і замучені [20]. Тільки завдяки заступництву служителя російської православної церкви протопопа Івана Шматківського живими залишилося близько 16 чоловік, серед яких було шестеро боярських дітей (дрібних феодалів у Російській державі XV-XVII ст.). Відомий історик М.І.Костомаров помилково відносить ці події до 1664 р. Неправильність його погляду переконливо доведена В.Ейнгорном у дослідженні «Нариси із історії Малоросії у XVII ст.» (М., 1899). Він вважає, що події відбулися у 1658 р., і при цьому посилається на їх докладний опис у постатейному списку майора Григорія Булгакова про перебування його в «Малоросії» у 1659 р. [21]. Більш того, про те, що ця подія відбулась у грудні 1658 р., переконливо, з посиланням на актові матеріали, пише український дослідник А.Г.Бульвинський.

Ранньої весни 1659 р. на Лівобережну Україну було уведено більш ніж стотисячне московське військо під командуванням князів Трубецького, Ромодановського, Пожарського та Львова. З 21 квітня облогу цієї армії у місті Конотопі тримав ніжинський полковник Григорій Гуляницький з 5 тисячами козаків свого і Чернігівського полку.

Глухівчани також продовжували підтримувати гетьмана І.Виговського і розпочали військові дії на суміжній території Московської держави. 14 травня 1659 р. вони захопили села Капустина, Жоровлевка, Турки, Коничана і Стрешоухів під Рильськом [22]. Рильський воевода у розпачі писав: «... від Глухівських черкас (козаків), від зрадників сиджу я в Рильську в облозі, і сидіти в Рильську в облозі ні з ким, і Рильського повіту оберігати ні з ким». 20 травня глухівчани вступили до Путивльського повіту і спалили село Берюх. Г.Довгорукому та Г.Безсонову було наказано: «...від зрадників, від черкас, від Глухівських сидельців дороги очистити, щоб проїзд ... Трубецького гінцем ... був чистим» [23]. Виконати цей наказ вони не змогли.

Як і Конотоп, в облогу військом Г.Долгорукого було взято і Глухів, який росіяни хотіли захопити за непокірність. Глухівські сотник і отаман вимагали від росіян зняти облогу. Росіяни ж вимагали зворотнього – «бити чолом» до них, тоді буде прощення, а в іншому випадку загрожували «їх розорити вогнем і мечем до остатку» [24]. Зваживши співвідношення сил, з Глухова до росіян виїхали полковник Левко Бут, сотник і протопіп на переговори, і «говорили» Г.Долгорукому та росіянам «щоб твоїх ратних людей до городу Глухову і в Глухівський повіт війною не посилати і сіл і деревень не палити до твого указу, а вони де ... з Глухова до Путивля і до Севська і в повіті війною черкас посилати не почнуть ... і в тому з нами вірились, а нам від Глухова відступити» [25]. Після переговорів 15 червня московські загони відступили з-під Глухова.

27-28 червня 1659 р. 16-ти тисячне козацьке військо під проводом гетьмана І.Виговського разом з кількома тисячами найманців і ордою кримського хана Махмет-Гірея в 15-ти кілометрах від Конотопа, біля річки Соснівки завдало нищівної поразки російському війську. На конотопських полях полягло 30 тисяч росіян [26]. Решта російського війська під командуванням Трубецького під атаками козаків і татар відійшла до Путивля. Після цього московський цар вже не в силі був вивести на поле бою таке блискуче військо. За наказом царя люди всіх станів були послані на земляні роботи для укріплення Москви [27]. Але використати перемогу І.Виговський не зміг, бо ряд міст ще тримався московської орієнтації. Запорізький кошовий отаман І.Сірко підняв повстання на півдні і оголосив гетьманом Ю.Хмельницького, а також організував напад на Крим. Це примусило кримського хана покинути Виговського, який не міг без татар продовжувати наступ на Москву.

У другій половині XVII ст. значення Глухова як великої військової фортеці, котра знаходилась поблизу рубежу укріплень, які захищали російську державу, значно зросло. У зв'язку з цим був створений і існував у 1663-1665 роках на чолі з полковниками Кирилом Гуляницею і Василем Черкашеницею окремий Глухівський полк [28]. В умовах поновлення війни за володіння Україною війська польського короля Яна II Казимира Вази (1648-1668 рр.) і гетьмана Правобережної України Павла Тетері (1663-1665 рр.) на початку листопада переправились через Дніпро біля Ржищева і Стайок. Політична орієнтація козаків і міщан залишилась, як і раніше, неоднозначною. Київський єпископ Мефодій повідомляв государевому таємних справ дяку Дементію Башмакову, що глухівський вїйт і отаман тлумачили про недовір'я до черкасів, про їх непостійність, нетвердість, недовгочасність у боротьбі проти супротивника [29].

Захопивши 13 невеликих міст, у тому числі Остер, Сосницю, Борзну, Короп і Кролевець, 23 січня 1664 р. союзне військо під командуванням короля підійшло до стін Глухова [30]. В місті знаходились Чернігівський, Стародубський і Ніжинський козацькі полки на чолі з генеральним суддею Животовським, і російський військовий загін під командуванням Лопухіна. За свідченням поляків, героєм обложених став київський полковник Дворецький, котрий в цей час опинився в Глухові, повертаючись з Москви [31]. Глухівчани спочатку виявили бажання здати місто королю, а коли Дворецький став заперечувати, то був зв'язаний і замкнений [32], але незабаром визволений «селянами великоросійських сіл». Захисники міста спалили передмістя і закріпилися у фортеці.

Глухівський окремий полк на чолі з К.Гуляницею підтримав поляків і правобережних козаків. Козаки Глухівської сотні залишилися

в місті. Знатну службу і відвагу під час облоги показав глухівський сотник Федір Уманець [33]. За вірну службу російському цареві пізніше його було призначено Ніжинським полковником.

Ставка короля знаходилась майже поруч з містом, в селі Чернещина (західна околиця сучасного пердмістя Веригине). В перші дні облоги він перебував у Спасо-Преображенському дівочому монастирі, а пізніше – в обладнаному польськими саперами будинку. 29 січня в першій половині дня почався перший штурм. На пропозицію польського полковника Чарнецького відкрити ворота прослїдувала відмова глухівчан. Напроти західних воріт, які звалися «Водною брамою», поляки засипали рів і поставили на його місці гармати. Підірвані польські міни побили самих поляків [34]. Незважаючи на це, під прикриттям артилерії вони кинулись на кріпосний вал з обох боків. У другій половині дня з третього, східного боку, відбивши наступ, козаки провели вилазку і потіснили штурмуючих [35]. Король і польські воєначальники зрозуміли, що містом водночас оволодіти неможливо і прийняли рішення почати облогу.

Другий штурм, який розпочався 8 лютого, також був невдалим, і на цей раз вибух польських мін обрушився на поляків [36]. В утворені в укріпленнях проломи кинулась піхота, драгуни і королівська гвардія. Подолавши перший вал і рів, поляки в деяких місцях пробились на другий вал і почали рубати палісади (спеціальні захисні споруди). На окремих укріпленнях з'явилися польські прапори [37]. Становище стало критичним. Козаки і російський загін докладали останні зусилля. Побачивши це, всі жителі міста пішли їм на допомогу [38]. Жорстокий бій тривав протягом цілого дня. Під зворотними ударами почала танути королівська гвардія, але атаки весь час продовжувались. Не зломивши опору оточених, пізно увечері польські підрозділи змушені були відступити [39]. В одному із листів Ян Казимир писав: «Сьогодні, тобто 8 числа цього місяця, ми підірвали міни, але результат не відповідав нашим сподіванням і тому штурм не приніс бажаного наслідку».

Ворог тримав місто в облозі п'ять тижнів. Жорстоке бомбардування, при якому, як вважає автор «Історії Русів», було випущено до 100 000 бомб і гранат [40], наступні 10 штурмів і підкопи не мали успіху. Обложені оборонялись безстрашно, при кожній вилазці робили великі втрати у ворожому стані, де і без того «військо бардзо ослабло» від зимніх холодів і відсутності їжі. Наступав голод, бо 1663 рік видався неурожайним. Польські жовніри почали продавати людей татарам у ясир. Так за один лист тютюну продавали одного чоловіка. До того ж, правобережний козацький загін під проводом наказного гетьмана Івана Богуна, який знаходився у складі польського війська, виявив повне небажання воювати проти своїх [41].

Не визнаючи влади Польщі і Москви над Україною, І. Богун під час цього походу склав план, який і росіяни визнали «диявольським». Суть плану полягала в тому, щоб виснажити польське військо під Глуховом, розбити його за допомогою лівобережного українського і російського війська, а потім, об'єднавши сили Правобережжя і Лівобережжя, звільнити Україну від російських гарнізонів і адміністрації. Гетьман П. Тетеря послав королю донос під Глухів про зрадництво І. Богуну і козаків [42]. У ньому він писав, що старшина і козаки повідомляли обложеним про час початку приступів, що І. Богун вказував на місця, де краще дати бій польському війську, посилав на допомогу глухівчанам по декілька сот своїх козаків і повинен був повідомляти російським воєводам про місця стоянок поляків [43].

І. Богун і вказані в доносі старшини і козаки були спішно заарештовані. Де і як загинув прославлений герой визвольної війни українського народу І. Богун – невідомо. Про це існує багато суперечливих даних, серед яких є і ті, що говорять про його розстріл під Глуховом. За записами у щоденниках поляків він був заарештований в останні дні походу, 27 лютого, на нараді у короля, яка відбулась у селі Комань під Новгород-Сіверським, і вбитий, швидше за все, членами ради. Ян Казимир писав своїй дружині Марії Людовиці: «Я наказав його заарештувати з наміром наказати рукою ката. Але Господь покарав його інакше» [44]. В універсалі тодішнього лівобережного гетьмана Івана Брюховецького до населення від 23 березня 1664 р. ще раз повідомлялось, що «Богун помер від ляхів в тяжких муках» [45].

На виручку обложеним з Гадяча вирушив обраний в червні 1663 р. на Чорній Раді козаками, селянами і міськими жителями в Ніжині гетьман Лівобережної України Іван Брюховецький (1663-1668). З Брянська і Путивля на об'єднання з ним рухались російські воєводи [46]. Татарський загін, який грабував населення краю північніше Глухова, повернувся в польський табір. Він приніс звістку про наближення російських військ [47]. Захопивши із собою награбовану здобич і сотні полонених українців, татари звернулись до короля з проханням відпустити їх до наступу весни. С. Величко пише про те, що козацьке військо І. Брюховецького підійшло до Глухова, і в запеклій битві, зробивши три напади, перемогло поляків. Також літописець вважає, що в цій битві «можна приписати Брюховецькому більший успіх над поляками, ніж його мав Б. Хмельницький, бо Хмельницькому жодного разу не вдалось розгромити польського війська під проводом самого короля, та ще й без татарської підмоги» [48]. Невелика частина істориків, зокрема М. Костомаров, Д. Яворницький і Л. Вовк-Карачевський сприймають цей опис, більша частина – ні, але цікавим є те, що про цю битву є свідчення І. Орновського в

поетичному панегірику «Багатий сад», виданому ще у 1705 р. до написання літопису С. Величком.

Під стінами Глухова загинуло близько 4000 поляків, у тому числі 350 офіцерів. Майже всі вони були поховані в декількох братських могилах на Веригинському кладовищі. Тіла офіцерів спочатку вивозили до Польщі. Великі втрати понесли і захисники. Під час пізніших перепланувань вулиць їхні поховання, швидше за все, разом з іншими були перенесені до одного спільного, яке знаходилось південно-західніше Михайлівської церкви. Зараз у ньому нараховується біля 1000 черепів і воно нічим не вирізняється на місцевості.

Польський король зняв облогу і відвів війська від міста до Севська, а потім, об'єднавшись з литовцями, пішов у напрямку Новгород-Сіверського, де українсько-російське військо під командуванням І. Брюховецького та князя Г. Ромодановського біля села Пирогівки нанесло знищуючого удару [49]. Розгубивши всю казну і обози, король з ганьбою повернувся у Вільно. Фактичне володіння Глуховом для Польщі закінчилось назавжди, хоча формально вона відмовилась від нього за «Трактатом про Вічний мир» тільки в 1686 р.

За гетьманування І. Брюховецького на основі підписаних ним з царським урядом Батуринських (1663 р.) і, особливо, Московських (1665 р.) статей російські воєводи майже замінили українську адміністративну, фінансову і судову влади, що посилювало єдність соціально-економічних інтересів української старшини і російських поміщиків [50]. Перед від'їздом до Москви для підписання статей І. Брюховецький зібрав всіх полковників до Глухова і разом з ними, генеральною та полковою старшиною вирушив до російського царя.

Несподіваною і вразливою для міст була 10 (остання) стаття Московських статей. За указом царя, нею гетьманом у міщан було відібрано магдебурзьке право і передано у Приказ Малої Росії з подальшим наданням царських грамот на нього у відповідності до привілеїв. Використовуючи ці статті, старшина закріпила своє привілейоване політичне становище і почала нерідко привласнювати суспільні землі, котрі надавались їй на час виконання службових обов'язків. У такий спосіб вона, спираючись на підтримку російського царя, поступово перетворювалась у феодалів, що зумовлювало незадоволення козацьких низів.

Особливе обурення в середовищі козаків і частини старшини спричинило рішення царського уряду обмежити українське правління і збільшити кількість царських гарнізонів у великих містах [51]. Воєводи, крім військово-поліційних і фінансових функцій, одержали право впливати на вибори гетьмана і контролювати старшинську адміністрацію.

У 1666 р. у Глухів було призначено гарнізон царських військ під начальством воєводи [52]. У цей

же час відбулося повстання козаків Переяславського полку, жорстоко придушене зусиллями царського уряду і гетьманської адміністрації. Було неспокійно і у Глухові. Воевода попереджав обидва уряди (царя і гетьмана) про те, що він «час шатості» від жителів міста [53]. Невдоволення посилювалось переписом населення. 21 червня 1666 р. стольник К.Хлопов відписав цареві, що в місті Глухові ним переписані жителів двори і по дворах всі «жилицькі», і середні, і молодші люди, і всякі промислові, і ремісничі люди [54]. За здійснення перепису населення К.Хлопов отримав подяку від царя. Особливо невдоволення посилювалось після підписання Андрусівського перемир'я 1667 р., за котрим Правобережна Україна залишилась за Польщею, а російські урядовці отримали право збирати грошові і натуральні податки.

На початку січня 1668 року, за даними українського історика професора В.Антоновича, наведеними у статті «Демко Многогрішний (1668-1672)» редакцією журналу «Україна» на козацькій раді в Глухові [55], а за всіма іншими даними – у Гадячі І.Брюховецький і українська старшина прийняли рішення про розрив відносин з Москвою, видворення воевод і про перехід в підданство до Туреччини. У Кримському ханстві, за черговим переписом населення у 1666-1667 роках, жило 920 тисяч українців і лише 187 тисяч татар. Це співвідношення дає пряму відповідь на одне з питань, чому українські гетьмани так часто укладали угоди з кримськими ханами.

Одразу після закінчення ради до Стамбула і Бахчисарая відбули послы, а по всій Україні розіслані універсали гетьмана з закликком до повстання проти московського гніту.

Було відправлено посла і до гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка (1665-1676 рр.). П.Дорошенку пропонувалось спільними зусиллями домагатися незалежності України.

Для збільшення сили збройного виступу було укладено союз із Запорізькою Січчю.

Дізнавшись про антиурядові заворушення російських козаків на Дону, І.Брюховецький передав спеціальне послання керівникові повстанців С.Разіну, в якому запропонував спільно боротися за свої права і вольності.

У лютому за наказом І.Брюховецького козаки почали вичищати від царських гарнізонів Батури, Прилуки, Опішню та інші міста. В березні з допомогою півторатисячного загону запорожців на чолі з полковником Урбановичем почалось повстання у Глухові [56]. Козаки схопили воеводу Мирона Кологривого і відправили його в Кримську Орду. Олексій Заруцький, який очолював повстання при гетьмані І.Виговському, наказав посадити у в'язницю і другого «государьова доброхота», протопопа І.Шматківського, двори його розмітати, а рухоме майно, грамоту на власність і запис жителів,

по якому вони зобов'язувались йому сплачувати грошові суми, знищити [57].

До стін міста підійшло і стало російське військо на чолі із воеводою князем Г.С.Куракіним, котрий під умовлянням схилився до думки про його взяття. Російський цар Олексій Михайлович послав до нього стряпчого Головкина з листом, в якому говорилось, щоб він не брав Глухова, бо людей втратить і кров велику даремно проллє [58], а слухаючи даного йому раніше наказу, рухався далі на Ніжин й Чернігів.

У Глухові та його околицях відбувались важливі події, пов'язані з зовнішнім зближенням і боротьбою за владу гетьманів Лівобережної і Правобережної України Івана Брюховецького і Петра Дорошенка над обома її частинами [59]. П.Дорошенко вирішив разом з татарами йти під місто. Але росіяни довідались про його намір і тримали і під Глуховом велике військо на чолі з князем Ю.О.Долгоруковим, і в Севську на чолі з грузинським цесаревичем. Ця боротьба закінчилась у червні 1668 р. смертю І.Брюховецького під Диканькою від рук козаків, які підтримали П.Дорошенка. У березні наступного року Глухівська рада з виборними від козаків і міщан людьми за дозволом російського царя гетьманом Лівобережної України обрала Дем'яна Многогрішного (1669-1672 рр.) [60]. Це було вже друге обрання чернігівського полковника. Перше, за його бажанням, під виглядом ради, майже насильницьким шляхом відбулося у грудні 1668 р. у Новгород-Сіверському [61].

Перед початком Глухівської ради посланці від українських козаків, прибувши до Москви, наполягали, щоб рада відбулася у Батурині, однак російський цар відмовив і вирішив бути їй у Глухові. З російським посольством повинні були посилатись ратні кінні і піші люди на чолі з російським боярином, князем Г.Г.Ромодановським, «...рейтари з полковниками і солдатські полковники з полками, голови московських стрільців з приказами» – отже, велика сила різних родів зброї [62]. Разом з проектом основних «указних статей» було складено ще «запасні статті», про які московські послы мали вести мову на раді.

Першого березня у Глухів приїхав князь Г.Ромодановський з товаришами: стольником Матвеевим і дяком Богдановим, третього березня – чернігівський архієпископ Лазар Баранович [63]. Це була відома особистість, яка часто впливала на політичні рішення. Як знаний філософ в Гетьманщині, архієпископ на передній план розуміння людини і суспільства висував оцінку особи згідно з її індивідуальними здібностями, а не станомо-шляхетську значущість. Тільки на засадах істинної людини і моральних вимог Христа, вважав він, можна забезпечити суспільну злагоду і спокій. У той же день у дворі будинку, в

котрому зупинився князь, було скликано раду. На початку ради виборні у відповідь на оголошення князя Ромодановського, кого вони бажають обрати гетьманом, заявили, що обирають Д.Многogrішного. Рада, яка продовжувалась чотири дні, розглянула найгостріше питання: про вивід царських воевод із українських міст [64]. При його розгляді російське посольство наголошувало, що турецький султан буде «приймати» до себе всі ті міста, де немає воевод. Найпоєднованіше на виводі воевод настоював Л.Баранович. Не витримавши тиску з боку представників царського уряду, Д.Многogrішний і виборні 6 березня дали згоду на те, щоб із Києва, Чернігова, Ніжина, Переяслава і Остра воевод і ратних людей не виводити [65], натомість вивести царський гарнізон із Глухова.

Глухівські міщани наполягли на тому, щоб протопопа Шматківського було вислано з міста. За підтримкою російського царя він одержав приход в одній з церков Москви.

За воеводами залишилось право мати начальство тільки над російськими ратними людьми. Ратним людям заборонялось ставати на постій у козаків і називати їх зрадниками і мужиками. У випадку скарг на образи від ратних людей воеводи повинні були чинити суд і розправу над ними [66]. Разом із воеводами до складу судів вводились виборні із знатних, розумних українських жителів.

Представники царя і козацької старшини підписали Глухівські статті, які складались з 27 пунктів (за редакцією козацького літописця Самійла Величка – з 29 пунктів) і визначали політичні і правові взаємовідносини України з Російською державою [67]. Д.Многogrішному і виборним вдалося настояти на тому, щоб царський уряд відмовився від власної податкової і адміністративної системи в українських землях.

У ст. 2 наголошувалось, що російський цар «дарував гетьмана і все військо цього боку Дніпра правами і вольностями за колишнім їхнім правом, і їхні права та вольності ні в чому не порушуватимуться». Старшина, наділена до цього дворянством, зберігала його, а російський цар продовжував наділяти дворянством за заслуги по чолобитних гетьмана і старшини, а також грамотами на млини і села, дані гетьманом і старшиною за військові заслуги [68]. Змінювати гетьмана без указу російського царя старшині заборонялось (крім його зради). Гетьману суворо заборонялись безпосередні зносини з іншими державами; реєстр козацького війська повинен був складати не більше 30 тис. чоловік [69]. Зменшення козацького реєстру вдвоє зумовлювалось поділом України на дві частини за Андрусівським перемир'ям. Гетьману визначалась плата в розмірі 1000 золотих червоних у рік, генеральному обозному і генеральному писареві – по 1000 польських золотих, суддям військовим

– по 300 золотих, судовому писареві, бунчужному, полковникам – по 100 єфимків [70].

Окремою статтею підкреслювалося, щоб Києва полякам через два роки не віддавати до з'їзду великих і повноважних послів та комісарів, бо поляки всупереч умовам Андрусівського перемир'я постановили на своєму сеймі всі православні церкви віддати під костьоли. Коли на з'їзді буде вирішене питання припинення гоніння на православ'я, то віддання Києва покладеться на волю царя.

Глухівські статті підтверджували право козаків на свою власність, на одруження на міщанських дочках, купівлю у міщан землі і будинків. Закріплювалося право козацьких дружин і їх спадкоємців на спадок після смерті прямих власників та їх право на необтяження постійами і підводами, доки вони не підуть заміж за чоловіків інших соціальних станів. Заборонялось брати царським послам, посланцям і гінцям козацькі підводи, учинялась поштова служба з Московією.

Гетьманська адміністрація зобов'язувалась обмежити перехід селян у козаки і повертати російським поміщикам біглих селян. Для боротьби з народними виступами та охорони гетьмана створювався реєстровий охотницький полк на чолі з полковником в 1 тисячу чоловік, утримання якого здійснювалось шляхом додаткового податку або оренд [71]. Деякі дослідники вважають, що з дня заснування цього полку і надалі він називався Глухівським.

Гетьманові П.Дорошенку пропонувалась протекція московського царя, щоб козаки обох берегів Дніпра між собою не ворогували і спільними силами боронили українські землі від кримських татар.

Таким чином, Глухівські статті відновлювали повновладні функції козацького правління, скасовували принизливе становище української старшини відносно російської адміністрації, повертали правову силу договору Б.Хмельницького з Московією.

До Глухівських статей також прикладались обговорені на раді 12 статей за чолобитною ніжинських та київських міщан про їх крайнє важке становище, особливо жителів міста Ніжина [72], яке спалив Г.Ромодановський, ідучи проти І.Брюховецького. До статей «приклали» руку глухівський сотник Я.Жураховський, вїйт Ф.Яковлів та бурмистр Андрій [73].

Після підписання статей всі учасники ради зібрались на площі перед соборною церквою, де Ромодановський знову запитав, кого виборні хочуть в гетьмани, і знову слідувало одностороннє підтвердження – Дем'яна Многогрішного. Після його згоди генеральний обозний і полковники піднесли новому гетьману булаву, а князь вручив підтверджувальні царські грамоти. Завершивши вибори і передачу знаків та документів влади, всі пішли до церкви, де було принесено присягу [74].

На Глухівській раді генеральним військовим суддею було обрано наказного чернігівського полковника Івана Самойловича – майбутнього гетьмана. 8 березня було роздане царське жалування соболями гетьману, архієпископу, старшині, кращим у полках та іншим людям.

Однак цар і залишені воєводи, всупереч Глухівським статтям, не квапились знаходити і відпускати всіх в'язнів, засланих до Москви попереднім гетьманом, повертати захоплених російськими військами під час повстання І. Брюховецького полонених, військові і городові гармати, військове спорядження і церковне начиння, включати в комісію для переговорів з поляками українських послів. Неповне виконання статей, як писав до російського царя архієпископ Лазар Баранович, викликало в народі «велику смуту» замість того, щоб заспокоїти попереднє хвилювання [75].

У вересні 1670 р., у розпал селянської війни під керівництвом С. Разіна, гетьман Д. Многогрішний, виконуючи волю російського царя, розіслав по Україні універсали, в котрих вимагав, щоб тисяча чоловік козацького війська зібралась у Глухові і йшла у полк до князя Г. Ромодановського для участі у придушенні повстання. Прихильники С. Разіна були розбиті під Острогоськом і Чугуєвом [76]. Через деякий час Д. Многогрішний переглянув свою точку зору відносно допомоги царському урядові. Він став відкрито висловлювати невдоволення його політикою, негативно відноситися до російського духовенства [77], за що був заарештований, підданий тортурам і разом із сім'єю засланий до Сибіру. Царський уряд заборонив українському населенню приймати біглих російських селян. У Глухів, Козелець та інші міста було послано грамоти царя Олексія Михайловича з вимогою спіймати втікачів і повернути попереднім власникам [78]. Російський царизм знову повернувся до політики порушень прав українців.

Отже, Глухів є одним із осередків національно-визвольної війни 1648-1657 років. Під час Руїни в місті знайшли своє відображення майже всі соціальні і національні суперечності, що вилилося в збройну боротьбу між прихильниками російської і польської орієнтацій. Героїчний супротив глухівчан у січні-лютому 1664 р. зірвав плани поляків по оволодінню всіма українськими землями. Вирішальну роль відіграли Глухівські статті, які повернули Україні правову силу у взаємовідносинах з Росією.

Посилання

1. Історія України // Під заг. ред. Смоля В.А. – К., 1997. – С. 112-113.
2. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. – К., 1993. – С. 18-19, 188.
3. Смолій В.А., Гуржій І. Становлення української феодальної державності // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 19; Смолій В.А. Феномен українського

козацтва в загальноісторичному контексті // Там же. – 1991. – № 5. – С. 68; Залізняка Л. Від козацької волності до Новоросії // Пам'ятки України. – 1991. – № 2. – С. 19.

4. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – К., 1994. – С. 139.

5. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1993. – Т. 2. – С. 166; Див.: Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К., 1996. – С. 159-160.

6. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – С. 224; Батюк В.С. Українська державність напередодні та в роки визвольної війни 1648-1654 рр. у працях дослідників із західної діаспори // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 52-53; Історія України / Під заг. ред. Смоля В.А. – С. 84-89; Горобець В., Гуржій О., Матях В. та ін. Історія України в особах: Козаччина. – К., 2000. – С. 8.

7. Історія України: нове бачення / Під ред. Смоля В.А. – К., 1995. – Т. 1. – С. 152-153.

8. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1993. – Т. 2. – С. 16-18; Грушевський М. Иллюстрированная история Украины. – К., 1997. – С. 300, 307-308.

9. Літопис Григорія Грабянки. Уривки // Українська література XVIII ст. – К., 1983. – С. 459-463.; Ефименко А.Я. Історія українського народу. – К., 1990. – С. 235.

10. Історія України: нове бачення / Під ред. Смоля В.А. – Т. 1. – С. 169.

11. Історія Української РСР. – К., 1967. – Т. 1. – С. 225; Ткаченко В.К. Глухів. – Харків, 1968. – С. 8; Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. Соціально-економічний портрет. – К., 1993. – С. 307.

12. Історія України: нове бачення / Під ред. Смоля В.А. – Т. 1. – С. 173.

13. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. – М., 1954. – Т. 3. – С. 537.

14. АЗПР. Справи приказні, 1669 р., зв'язк. 409, № 301. 3 кн.: Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. 1. Сношения малороссийского духовенства с московским правительством в царствование Алексея Михайловича. – М., 1889. – С. 503.

15. Макухин И.Я., Петренко В.С., Петров Г.Т., Ткаченко В.К. Глухов // История городов и сел Украинской ССР: Сумская обл. – К., 1980. – С. 228; Дорошенко Д. Нарис історії України. – К., 1991. – Т. 2. – С. 56-57; Стецюк К.І. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50-70-х роках XVII ст. – К., 1960. – С. 172.

16. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Спб., 1892. – Т. 15. – С. 175-176; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни. – К., 1998. – С. 135.

17. Літопис Самовидця. – К., 1971. – С. 78; Літопис Самовидця // Українська література XI-XVIII ст. // Хрестоматія з коментарями. – Чернівці, 1997. – С. 225; Дорошенко Д. Нарис історії України. – К., 1991. – Т. 2. – С. 57.

18. Левицкий О. Очерк внутренней истории Малороссии во второй половине XVII века. – К., 1875. – В. 1. – С. 56.

19. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Спб., 1872. – Т. 7. – С. 264-265; Там же. – Спб., 1877. – Т. 9. – С. 195; Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. – С. 268.

20. Костомаров Н.И. Руина. Гетьманства Брюховецького, Многогрішного и Самойловича. Собрание сочинений Н.И.Костомарова. – Спб., 1905. – Кн. 6. – ют. XV. – С. 22.

21. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. – С. 268.

22. Акты Московского государства. – Спб., 1894. – Т. II. – С. 659.

23. Там же. – С. 660.

24. Там же. – С. 666.

25. Там же. – С. 667; Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття. Причини і початок Руїни. – С. 328.
26. Апанович О. Застосування гетьманом І.Виговським стратегічних і тактичних принципів Богдана Хмельницького в Конотопській битві // Конотопська битва. Збірка наукових праць. – К., 1996. – С. 30.
27. Мицик Ю. Конотопська битва // Там же. – С. 20.
28. Белашов В.И. Глухов – забытая столица гетманской Украины. – К., 1992. – С. 17.
29. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – М., 1991. – Кн. 6. – Т. 11. – С. 124.
30. Літопис Самовидця. – С. 94; Лизогубовская летопись // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси. – К., 1888. – С. 22; Антонович В.Б., Бец В.А. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. 1662-1664 гг. Павло Тетеря // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С. 146; Дашкевич Я. Павло Тетеря // Володарі гетьманської булави. – К., 1995. – С. 269.
31. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Полк Нежинский. – 1893. – Т. II. – С. 428.
32. Там же. – С. 429.
33. Гумилевский Ф. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1879. – Кн. 7. – С. 273.
34. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Полк Нежинский. Т. II – С. 429.
35. Ткаченко В. Оборона Глухова у 1664 році // Сіверянський літопис. – 1996. – № 1. – С. 11.
36. Костомаров Н.И. Руина. Гетманства Брюховецького, Многогрешного и Самойловича – С. 19; Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Полк Нежинский. Т. II. – С. 429.
37. Ткаченко В. Оборона Глухова у 1664 році // Сіверянський літопис. – С. 13.
38. Белашов В.И. Глухів – столиця гетьманської і Лівобережної України. – Глухів, 1996. – С. 16.
39. Ткаченко В. Оборона Глухова у 1664 році // Сіверянський літопис. – С. 13.
40. История Русов или Малой России. – К., 1991. – С. 159.
41. Лазаревский А. Описание старой Малороссии. Полк Нежинский. Т. II – С. 429.
42. Антонович В. Павло Тетеря // Україна. – 1990. – № 21. – С. 24.
43. Там же. – В.Б. Антонович, В.А. Бец. Павло Тетеря. 1662-1664 // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С. 146.
44. Из письма польского короля Яна Казимира к своей жене Марии Людовике о гибели под Новгород-Северским И.Богуна // Из истории Новгород-Северского (Документы и материалы). – Чернигов, 1989. – С. 26; Яковлева Т.Г. К биографии И.Богуна // Новгород-Северскому – 1000 лет. Тезисы докладов областной научно-практической конференции (май 1989). – Чернигов; Новгород-Северский, 1989. – С. 64; Яковлева Т.Г. Загибель Івана Богуна // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С. 140-141.
45. Стецюк К.І., Панашенко В.В. Борьба против агрессии шляхетской Польши и султанской Туреччины в другой половине XVII ст. // История Украинской РСР. – К., 1979. – Т. 2. – С. 89.
46. Літопис Самовидця. – С. 95.
47. Величко С. Літопис. – К., 1971. – Т. 2. – С. 44.
48. Там же. – С. 95.
49. Там же. – С. 44.
50. Сергієнко Г.Я., Стецюк К.І. Антифеодальна боротьба народних мас України в другій половині XVII ст. // Історія Української РСР. – Т. 2. – С. 153-154; Дорошенко Д. Нарис історії України. – Т. 2. – С. 75-76; Аркас М. Історія України-Русі. – К., 1990. – С. 235.
51. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России. – К., 1993. – С. 258.
52. Городские поселения в Российской империи. – Спб., 1865. – Т. 5. – Ч. II. – С. 281.
53. Ткаченко В.К. – Глухів. – С. 9.
54. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Спб., 1869. – Т. 6. – С. 120.
55. Антонович В. Демко Многогрешный (1668-1672) // Україна. – 1990. – № 26. – С. 24.
56. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – Л., 1991. – Т. 3. – С. 256.
57. АЗІР. Справи приказні 1669 р., зв'язк. 409, № 301. 3 кн.: Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. – С. 503.
58. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – Кн. 6. – Т. 12. – С. 587.
59. Городские поселения в Российской империи. – Т. 5. – Ч. II. – С. 282.
60. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Спб., 1869. – Т. 6. – С. 257; Лизогубовская летопись – С. 26; Антонович В.Б., Бец В.А. Демьян Игнатович Многогрешный. 1668-1672 гг. // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С. 149.
61. Антонович В. Демко Многогрешный (1668-1672) // Україна. – 1990. – № 26. – С. 24.
62. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII-XVIII віках. Глухівський договір гетьмана Д.Многогрешного р.1669 // Український історичний журнал. – 1994. – № 2-3. – С. 135.
63. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Спб., 1875. – Т. 8. – С. 73, 85, 88.
64. Там же. – С. 96; Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. – С. 538; Борисенко В. Дем'ян Многогрешний // Володарі гетьманської булави. – С. 337.
65. Літопис Самовидця. – С. 107; Бантыш-Каменский Д. История Малой России. – С. 277.
66. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. – С. 543.
67. Величко С. Літопис. – Т. 2. – С. 95-107.
68. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – Кн. 6. – Т. 12. – С. 374.
69. Полное собрание законов Российской империи. Перше видання. – Спб., 1830. – Т. 1. – № 447; Верстюк В.Ф., Гарань О.В., Гуржій О.І. Історія України. – К., 1997. – С.108; Стецюк К.І., Панашенко В.В. Борьба против агрессии шляхетской Польши и султанской Туреччины в другой половине XVII ст. // Історія Української РСР. – Т. 2. – С. 93; Шемшученко Ю. Глухівські статті 1669 р. // Юридична енциклопедія. – 1998. – Т. 1. – С. 599.
70. Соловьев С.М. История России в древнейших времен. – Кн. 6. – Т. 12. – С. 374.
71. Маркевич Н. История Малороссии. – М., 1842. – Т. 3. – С. 258; Романовский В.А. К истории аренды на Левобережной Украине во второй половине XVII – начале XVIII вв. // Некоторые вопросы социально-экономического развития Юго-Восточной России. – Ставрополь, 1970. – С. 323.
72. Величко С. Літопис. – Т. 2. – С. 107; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – Т. 8. – С. 44.
73. Там же. – С. 93-94.
74. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – Кн. 6. – Т. 12. – С. 375.
75. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII в. – С. 629; Соловьев С.М. История России с древнейших времен. – Кн. 6. – Т. 12. – С. 399.
76. Мельник Л.Г. Лівобережна Гетьманщина періоду стабілізації (1669-1709 рр.). Навчальний посібник. – К., 1995. – С.10.
77. Антонович В. Демко Многогрешный (1668-1672) // Україна. – 1990. – № 26. – С. 24; Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссией для Разбора Древних Актов. – К., 1873. – Т. V. – Ч. 1. – С. 84-85.

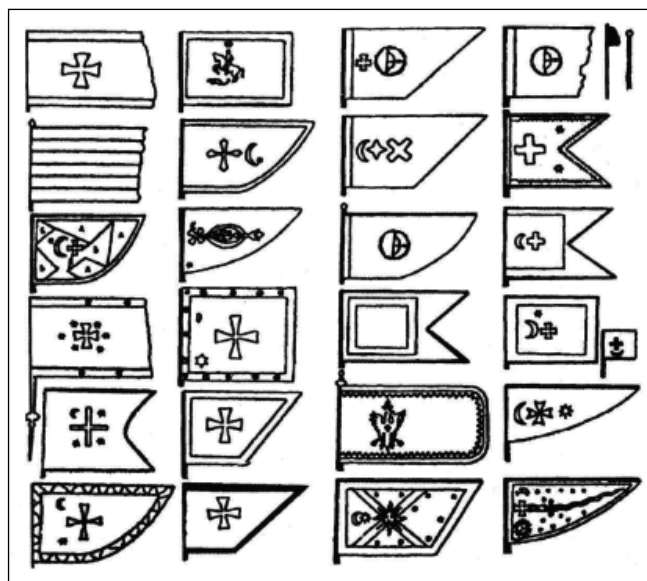
78. ЦДАДАР, ф. 210. Розрядний приказ, стовп. 399, I, арк. 99-101, 119-120; стовп. 667, арк. 23-35; 53-55; Компан О.С. Міста України у другій половині XVII ст. – К., 1963. – С. 54.

Морозов О.С.
Ніжинський державний
університет ім.М.Гоголя

КОЗАЦЬКІ ПРАПОРИ 1651 РОКУ: ДО ПРОБЛЕМИ НАУКОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Символіка, земельна та міська геральдика України часів середньовіччя завжди була в полі уваги дослідників, і досягнення української історичної науки в цьому напрямку беззаперечні. Але, на жаль, до останнього часу дискусійним та малодослідженим залишається питання про геральдичну систему та символіку козацьких полків, які сформувалися в ході визвольної війни 1648-1657 рр., та згодом склали основу військово-адміністративного устрою Гетьманщини, тобто стали основою української козацької держави XVII-XVIII ст.

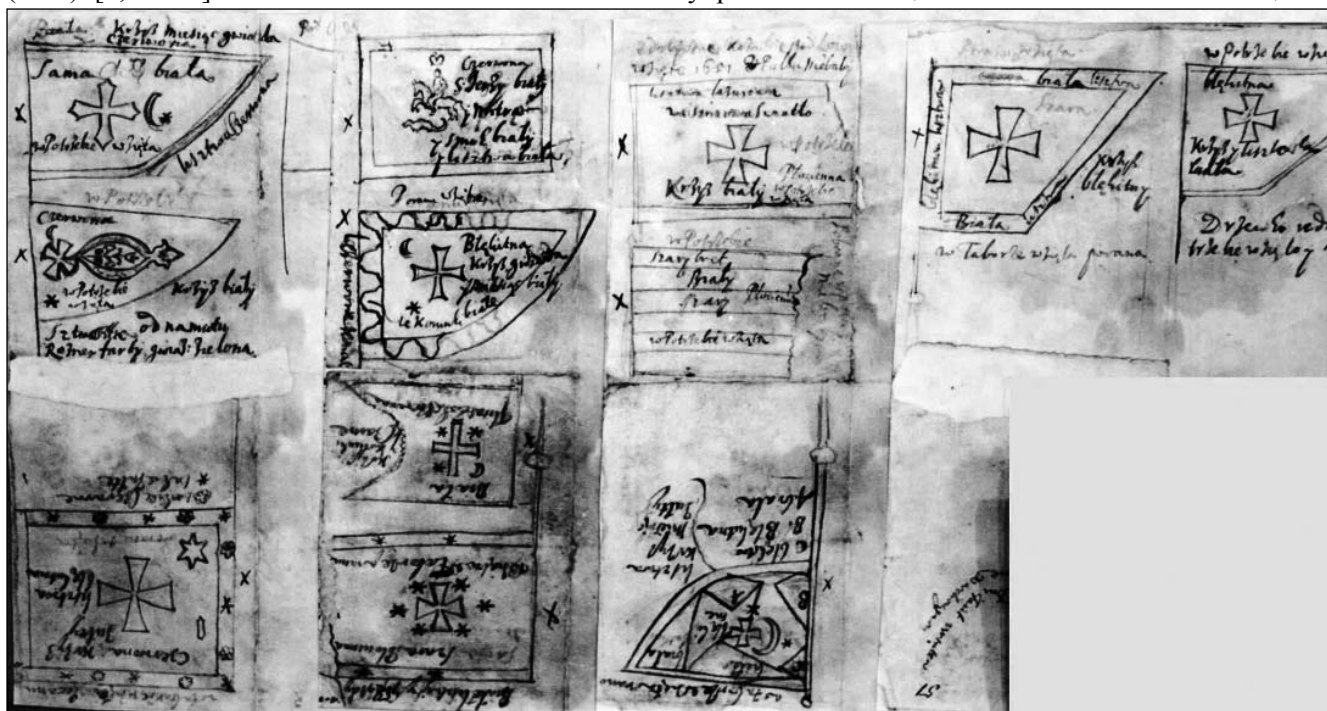
Надзвичайно важливу архівну знахідку здійснив 1963 р. відомий український історик Ярослав Ісаєвич, який в архіві литовських князів Радзівілів, що перебуває тепер в Санкт-Петербурзі у рукописному відділі Публічної бібліотеки ім.Салтикова-Щедрина, віднайшов зображення прапорів козацьких підрозділів 1651 року. Свою знахідку учений опублікував в «Українському історичному журналі» (Л. 1). [1, 85-87].

Л. 1. Козацькі прапори 1651 року

Свого часу нам пощастило зробити копію цього надзвичайно цікавого документа, завдяки чому маємо нагоду побачити ці зображення в автентичному вигляді (Л. 2). Загалом, це два невеличкі паперові зшитки, на кожному аркуші яких зображено по 3 або 4 прапори. Тут же польською мовою дано пояснення, у яких зазначено кольори різних елементів прапорів, а також обставини, за яких вони потрапили як трофей до рук литовського князя Януша Радзівіла.

Історія цих прапорів тісно пов'язана з найдраматичнішим періодом національно-визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького, коли в битві під Берестечком українське козацьке військо зазнало нищівної

Л. 2. «Чернігівська група» прапорів 1651 р. з архіву Я.Радзівіла